

УДК 811.161.2'42

Івасюта М.І., аспірант кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

Рослинна мовна символіка у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття

У статті проаналізовано загальнонаціональні та регіональні особливості функціонування українських мовних символів на позначення рослин у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття, виокремлено групи українських рослин-символів, визначено індивідуально-авторське тлумачення рослинних символів.

The article deals with the analysis of the national and regional features of functioning of the Ukrainian language plants symbols in the creativity of known Bukovinian writers of the end XIX – the beginning XX century. The groups of the Ukrainian words - symbols are selected, the author's individual understanding of a symbol is found out.

Сучасні мовознавці активно досліджують проблеми української символіки, приділяючи значну увагу традиційним словам-символам, котрі становлять „своєрідні лексичні константи, у яких зафіксовано світогляд народу, закріплено його багатотисячний мовний досвід” [8, с. 193]. До традиційних слів-символів в українській мові належать рослинні мовні символи.

Питання рослинної символіки неодноразово було висвітлено в дослідженнях українських мовознавців: ще О.Потебня у праці „О некоторых символах в славянской народной поэзии” (Харків, 1860) на матеріалі народних пісень визначив основну групу слов'янських символів, передусім українських, з'ясував особливості функціонування символів та їх зв'язок з народними традиціями, віруваннями та обрядами, описав низку рослинних символів (*калина, листя, тонке дерево*) [див. 7]; його ідеї знайшли продовження у працях сучасних дослідників – Л.Голомб, Л.Колесникової, В.Кононенко, О.Сімович, О.Таран та інших. Незважаючи на вагомий внесок українських мовознавців у вивчення рослинної символіки, регіональний аспект дослідження символів є принагідним, чим і зумовлена актуальність нашої роботи. Регіональні особливості функціонування українських мовних символів допомагають зрозуміти етнічні уявлення (зокрема буковинців), які доповнюють і збагачують тлумачення української символіки. Мета нашого дослідження – з'ясувати загальнонаціональні та регіональні особливості функціонування українських рослинних мовних символів у творчості письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Для досягнення ме-

ти потрібно вирішити такі дослідницькі завдання: 1) виписати мікроконтексти з мовними рослинними символами з творів письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття та систематизувати їх; 2) схарактеризувати загальнонаціональні та регіональні особливості функціонування мовних рослинних символів; 3) визначити роль письменників у створенні нових символічних позначень явищ та ідей.

Джерелами дослідження послужили прозові, поетичні та драматичні твори буковинських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, зокрема Г.Воробкевича, С.Воробкевича, Т.Галіпа, І.Діброви, З.Канюк, І.Карбулицького, О.Маковея, Д.Макогона, К.Малицької, О.Поповича, Ю.Федьковича, С.Яричевського, Є.Ярошинської та ін. Такий вибір не випадковий – творчість письменників цього періоду передувала появі на теренах літератури Буковини плеяди яскравих поетів-символістів (Д.Загул, В.Кобилянський), які почасти спиралися на досвід (у тому числі й мовний) своїх літературних попередників.

Рослинна символіка відображає землеробський спосіб життя українців, їхні звичаї, вірування, одвічний інтерес „до великої таємниці безперервно-циклічного відтворення живого зела із зерна” [11, с. 343], бо часто рослини „бачилися людині носіями певної магічної сили, до того ж не позбавленої зв'язку з потойбіччям (бо пророцтва відбувається саме з-під землі), а отже, і з її власними предками” [11, с. 343].

Серед рослинних символів, зафіксованих у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століття, виокремлюємо слова-

символи на позначення дерев та кущів, квітів, злаків.

З-поміж слів-символів на позначення дерев та кущів найчастіше фіксуємо традиційні для українців символи, проте іноді вони набувають регіонального компонента символічного значення.

Дуб – символ „гордості і міці, сили, довговічності, здоров'я; цілісності; дужого гарного парубка” [9, с. 47]: *Іван був парубок моторний, / здоровий і міцний, як дуб (Т.Галін)* [I, с. 346]; часто це дерево у творах письменників символізує найкращих синів України, а дубові ліси – рідну землю: *За шуміла грізна буря, / дуби похилила – / в руській борі найстаршого / до землі звалила (Г.Воробкевич)* [I, с. 150]; *І на диво чорна сила з ними ся зв'язала / і, мов опир кровожадний, на Вкраїну впала. / Ліси буйні, бори темні навек повсихали, / зелені дуби, сосни згнилизою стали (Г.Воробкевич)* [I, с. 149].

Осику вважають нечистим, проклятим деревом, бо, за біблійною легендою, „воно прийняло Іуду, і на ньому він нібито повісився” [4, с. 422]; це дерево в українців „символізує зраду і водночас – страх бути покараним за неї” [6, с. 120]; осика виступає оберегом від нечистої сили: *І рішили усі, що небіжчик – опир / і що треба осичин кілок / вбити в серце йому, щоб з могильного сну / не підвівся вже більш ні на крок (С.Яричевський)* [V, с. 2].

Береза – дерево, що символізує смуток, горе, печаль [4, с. 34]: *То не плаче пташина, / не тоскує калина, / не шепоче берізка сумна – / то голосить матінка, / бо померла дитинка, / укохана ягідка дрібна (С.Яричевський)* [III, с. 3]. Нерідко *береза* в авторському розумінні символізує самотність: *Немає у мене ні хати, ні роду, / самий, як берізка в тяжку негодю, – / хоть з моста та в воду (С.Яричевський)* [I, с. 390].

Липа – символ жіночої краси, щастя [9, с. 17], символ самої жінки [4, с. 333]. У творах письменників Буковини *липа* символізує спокій – відбито традицію галичан і буковинців біля церков і цвинтарів садити липи: *На горі, там над містом – то церква блищить, / липи взяли її у вінок – / Ладі в честь тут колись всякі ігри велись... [V, с. 1]; Тихі липи над ним похилиють вітки, / отіняють розлогий цвинтар... [V, с. 1]; А над ними ревли грізно липи усі, / і стогнали могили кругом... (С.Яричевський)* [V, с. 2]. Можливо припустити, що така традиція походить від того часу, коли всі найважливіші обряди наших предків виконувалися під липами [I, с. 393] (недарма в тексті С.Яричевського згадується язичницька богиня Лада), а в українців усі найважливіші життєві події пов'язані з церквою – від народження до смерті. Крім того, використання *липи* в такому контексті позначає й вірування в те, що Господь надав липі силу відвертати прокляття, приймаючи їх на себе [9, с. 17].

Смереку традиційно вважають деревом смерті, оскільки з неї роблять труни [4, с. 553], тому мешканці гір з повагою та острахом ставляться до цього дерева: *Хоч Соколець належить до красних партій гір, але вічний, сумний шум смерек і все однаковий клетіт Черемоша [...] наводять на чоловіка тяжку задуму... (І.Синюк)* [I, с. 359]. З іншого боку, *смерека* виступає символом гірського регіону Західної України, тому часто набуває значень, що мають позитивну оцінку, – сили, краси, могутності: *Там вбогі, голодні тепер рубачі / Смереки рубають столітні (М.Марфієвич)* [I, с. 633]; *А може, побачиш струнку, як смерека, підгірянку, яку я так палко полюбив (І.Синюк)* [I, с. 359].

Клен – народнопоетичний образ таємничості, благодатної сили; милого хлопця [4, с. 289]. У поетичному мовленні письменників Буковини зафіксовано й жіночу форму назви цього дерева – дівчина побивається за своїм коханим, що її покинув, і їй, звісно, легше довіритися жіночій істоті, аніж чоловічій: *За шуми галуззям, / тихая кленице, / Най повіє вітер... / Та скажи, що робить / Милій мій єдиний (З.Канюк)* [I, с. 183].

Верба – національний символ України, що уособлює красу і велич рідної землі. Проте часто в поетичних творах письменників Буковини виступає з прикметником *плакуча*, що символізує смуток і печаль: *Туди не йдуть веселі молодята, / щоб не зазнати там журби, – / туди йде той, кого сердещина втрата / шле в тень плакучої верби... (Т.Галін)* [I, с. 343].

Вишня – дерево-символ батьківського дому, господи, родини [4, 89], тому вишневий садок обов'язково садили біля дому – він оберігав родину від нещастя: *Коло хати малий огорог каменистий з вишневим садком, а в полі одна нивка... (І.Бажанський)* [I, с. 318].

Калина – символ краси, радості, духовного життя жінки [4, с. 269]: *... мало віку він нажився, / лишив дівча-сиротину, / мов у пущі ту калину (Г.Воробкевич)* [I, с. 151], символ кохання: *Там в лісочку на горбочку / Ягоди розвились; / А в долині при калині / Ми не раз любились (О.Попович)* [I, с. 165]. Для українців *калина* – народний символ, який уособлює рідну землю, що відбито й у творах буковинських письменників: *Стане славна Буковина, / Як червоная каліна. / Вона тогди вся зрадіє, / Зацвіте й зазеленіє (З.Канюк)* [I, с. 182].

Верболози – опоетизований українцями кущ, який часто символізує рідний край: *Як цвісти стануть верболози в гаю, / Побачимо тебе, наші рідний краю (І.Карбулицький)* [I, с. 434].

Загальнонаціональні та регіональні особливості функціонування мовних символів фіксуємо й у використанні слів-символів на позначення квітів.

З-поміж усіх символів на позначення квітів

найчастіше фігурує гіперонім *квітка* (чи діалектний варіант *чічка*) – символ швидкоплинності життя, весни й краси [12, с. 172]. Часто *квітка* уособлює людське життя, що не завжди може встояти перед ударами долі: *Я бачив, як гинули цвіти / осінньою тихою порою – / і мусило серце щеміти / і вічі заллялись сльозою...* (С.Яричевський) [II, с. 1]; *Умирає хто на світі, / его зірка гасне, / его **квітка** ув'ядає – / життя-долі **квітка** (Г.Воробкевич) [I, с. 143]. *Квітка* – символ молодості й краси, тому й дітей найчастіше порівнюють з ними: *Чом же мої діти, / як рожеві **квіти**, / не пишуть мені?* (С.Яричевський) [I, с. 391].*

Традиційним є вживання на позначення квітки взагалі флоризму *рожа*. Вважають, що *рожа* – рослина родини мальвових – найчастіше виступає у значенні троянди: „вирішальну роль у процесі набуття символічних функцій флоризмами *троянда* та *рожа* відіграли спільні диференціальні семи кольору, форми, а також потенційні семи психологічного сприйняття і враження” [13, с. 290]. Найчастіше фіксуємо *рожу* саме в такому значенні: *Ой Боже мій, Боже! / Виростаю ж мою красу / В **червону** **рожу** (Ю.Федькович) [I, с. 63]; *Але як уб'ють мя – / Коби посадила / Ту **червону** твою **рожу** / На моїй могилі (Ю.Федькович) [I, с. 65]*, що символізує красу дівчини чи кохання. Проте на регіональному ґрунті *рожа* означає квітку і набуває її ж символічних значень – найчастіше символізує дівчину: *Біла **рожа**, **квітка** **гожа**, / Мило процвітала, / Пишнотою, красою / Многих чарувала (О.Попович) [I, с. 164]; *Ой літав, сідав мотилік / З **рожі** на калину; / ой любив Василь мотторний / не одну дівчину (О.Попович) [I, с. 165].***

Символічним є і використання слова-символу *лелія*, який позначає чистоту, невинність: *Сестро ж моя, **лелієнко біла**, / Уповіж ми, де ти ся поділа? (Ю.Федькович) [I, с. 55]; *І любила мати дуже / доню солоденьку / і **лелієв** величала / єї веселенько (С.Яричевський)[II, с. 1].**

Мак – символ молодості, краси [4, с. 350], що нерідко увиразнено епітетом *красний*: *Як у полі **красний мак**, / був **хороший** і **козак** (Г.Воробкевич) [I, с. 150].*

Барвінок – символ життя і безсмертя людської душі; рослину садять на могилах як символ зв'язку життя і смерті, як його продовження [4, с. 27]; символ пам'яті про покійних [9, с. 12]: *Могилами засіяна земличка, / Застелена **барвінком** і **чічками** (І.Карбулицький) [I, с. 435]. *Барвінок* – символ, що оберігає від забуття. Ідивідуально-авторським символом, близьким до такого значення *барвінку*, є *рута*, хоча лексикографічні праці фіксують протилежне значення *рути* – забуття [6, с. 127]: *А я заспіваю по руському краю, / Щоб було далеко, далеко мя чути; / Від Чорної гори до Дніпра-дунаю / Розсипся ми, піс-**

*не, **барвінком** та **рутов!** (Ю.Федькович) [I, с. 63].*

Трава (мурава) – символ добрих і злих сил природи; людських істот; символ молитви; оберега; смерті [9, с. 128]: *Під **зеленов муравою** / Серце стрепенеться (Ю.Федькович) [I, с. 65].* Окрім основних компонентів символічного значення, виокремлених В.Кононенком, – „загибель”, „забуття”, „небуття”, „смерть” [6, с. 127], фіксуємо значення суму, молоді дівчини: *Над потоком там **травиця** / Вниз ся похилила; / За миленьким **чорноброва** / Тяжко **затужила** (О.Попович) [I, с. 165].*

Важливе місце в символіці українців загалом і мешканців гір зокрема посідає *зілля*. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» фіксує такі значення цього слова: 1. Різноманітні, здебільшого запахні трав'янисті рослини. 2. Навар або настій з деяких рослин, який використовується в народній медицині переважно з лікувальною метою. 3. Те саме, що тютюн. 4. Те саме, що горілка. 5. В'їдливі, причепливі люди, які роблять що-небудь погане, шкідливе [1, с. 366]. У творах письменників Буковини *зілля* фігурує в першому та другому значеннях, проте найчастіше це слово використовують на позначення рослин або навару з цих рослин, наділеного магічною силою, він має чудодійний вплив на вчинки, почуття людини. *Зілля* використовували як оберіг від нечистої сили, як приворотний засіб, але й як отруту [9, с. 55]: ... *брата рідного він, як **жорстокий** той **кат**, / **диким зіллям** **страшним** **отруїв** (С.Яричевський) [I, с. 2]; *Скажи мені, **голубко мила**, / В **якім ти зілля** **умивалась?** **Які ти чари, мила, пила?** (І.Діброва) [I, с. 466]. У творах Ю.Федьковича зафіксовано кілька назв *зілля*, що використовують у чаруванні – *змийовона*, *зрадзілля*, *ключзілля* [див. 10].**

Символічно навантаженими є рослини на позначення ягідних культур: *малина* – символ дівочості [4, с. 352]... *дівчина хороша, як **малина** (Г.Воробкевич) [I, с. 150]; *виноград* – символ родючості, у поєднанні з лексемою *сад* – символ єднання сердець [4, с. 520]: *Ой узяв то **козаченько**, / **взяв дівчину молоденьку**, / **заручену та й пухкеньку**, / і **повів ї в густий сад**, / **в зелененький **виноград**** (Г.Воробкевич) [I, с. 150]. Гіперонім *ягоди* символізує кохання: *Скоро **ягідки** **дозріли**, / **Люди їх забрали**; / **Так і нас то перед шлюбом** / **Люди роз'єдали** (О.Попович) [I, с. 165].***

Символічного значення набувають і назви злакових культур, зокрема *жито* – символ добробуту, заможності [6, с. 131]. С.Яричевський використав цей символ, оцінюючи вчинок Б.Хмельницького – приєднання України до Росії, коли українці втратили надію на вільний, забезпечений спосіб життя і стали приреченими на довічне рабство: *Коли б **інакше** **думав Хміль**, /*

Ми мали б жито, не кукіль! [I, с. 388], де *жито* – незалежна доля українського народу, а *кукіль* – перепона до цього, як рослина-шкідник, яка не дає вільно рости злаковим культурам.

Зерно – символ життя, родючості: *Зеренце лягає в землю м'яку, / Слово Боже входить в душу молодую* (О.Попович) [I, с. 166].

Кукурудза – регіональний символ буковинців, що набуває значень загальнонаціонального символу *пшениці* – добробут, заможність, тому що для мешканців гір кулеша – другий хліб: *Що, тітко, – кажусь, – мала буде кулешка, не допустив Бог жовті збирати!?* (І.Бажанський) [I, с. 323].

Письменники Буковини активно використовують українську рослинну символіку, як загальнонаціональну, так і регіональну. Функціонування в їхніх творах питомих українських символів (*калина, верба, дуб, вишня, жито*) доповнює загальну мовну картину світу українців, регіональні слова-символи на позначення рослин (*смерека, липа, кукурудза*) допомагають глибше

зрозуміти культурно-мовну своєрідність жителів різних місцевостей України. Тому робота у сфері визначення регіональних рис української символіки є актуальною і потребує подальших досліджень.

Джерела

- I. Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Частина I / Упоряд. Б.І.Мельничук, М.І.Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – С. 380-407.
- II. Яричевський С. Поезії // Буковина. – 1905. – 16 (29) жовтня. – С. 1-2.
- III. Яричевський С. Поезії // Буковина. – 1906. – 1 (14) жовтня. – С. 3
- IV. Яричевський С. Поезії // Буковина. – 1906. – 14 (27) травня. – С. 1.
- V. Яричевський С. Поезії // Буковина. – 1906. – 21 (3 червня). – С. 1-2.
- VI. Яричевський С. Поезії // Буковина. – 1906. – 22 жовтня (4 листопада). – С. 1.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
3. Голомб Л. Символіка рослин у ліриці Миколи Вороного // Південний архів: Збірник наукових праць. – Вип. XXI. – Херсон: Видавництво Херсонського університету, 2003. – С. 133-138.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Колесникова Л. Із спостережень над семантичним потенціалом окультурених ботанічних символів (на матеріалі поетичної мови кінця XX століття) // Південний архів: Збірник наукових праць. – Вип. XXI. – Херсон: Видавництво Херсонського університету, 2003. – С. 120-123.
6. Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
7. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А.А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 285-378.
8. Сімович О. Значення контексту у формуванні семантики вербального символу // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 193-199.
9. Словник символів / За заг. ред. О.І.Потапенка та М.К.Дмитренка. – К.: Редакція часопису „Народознавство”, 1997. – 156 с.
10. Словопоказчик мови творів Юрія Федьковича / За редакцією К.М.Лук'янюка. – Чернівці: Місто, 2004. – 188 с.
11. Сто найвідоміших образів української міфології / Під загальною редакцією д.ф.н. О.Таланчук. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
12. Таран О. Національно-культурна конотація символів у драмах О.Олеся // Актуальні проблеми менталістики: Науковий збірник. – К.: Брама, 1999. – С. 171-173.
13. Таран О. Проблема семно-компонентного аналізу символічного значення // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За загальною редакцією проф. Л.А.Лисиченко. – Харків, 2000. – Вип. 5. – С. 285-291.